

21. Маркс К. Капитал: критика политической экономии. Т.III / Карл Маркс. – М.: Эксмо, 2011. – 1200 с. – (Антология экономической мысли).

22. Маршалл А. Основы экономической науки. / А. Маршалл. –

М.: Эксмо, 2007. – 832 с. – (Антология экономической мысли).

23. Милль Дж.С. Основы политической экономии с некоторыми приложениями к социальной философии / Дж.С. Милль. – М.: Эксмо, 2007. – 1040 с. – (Антология экономической мысли).

В.П. ПАВЛЕНКО,

к.е.н., заступник Міністра економічного розвитку і торгівлі України

Парадигма інституційних структур редистрибутивної і ринкової економічних систем

Відмінною рисою сучасної економічної теорії є надзвичайна різноманітність поглядів і стилів дослідження, які нерідко навіть суперечать один одному. Усвідомлення того, що різноманіття економічних явищ не може бути пояснено на основі невеликого числа фундаментальних закономірностей, призвело до заміни принципу єдності економічної теорії на принцип співіснування конкуруючих концепцій. Наукове співтовариство стало підходити до розуміння, що більш конструктивним є не побудова деякої узагальнюючої абстрактної моделі економічної теорії, а ретельна прив'язка можливостей кожного з існуючих і новітніх підходів до різноманітних завдань, що стоять перед економічною теорією як в теоретичному, так і в практичному плані.

Стрімке поширення економічної свободи, що відбувалося в економіках провідних країн у другій половині XIX століття за принципом «Pas trop gouverner» (не дуже керувати), який передував більш розповсюдженій у майбутньому формулі «Laissez faire et laissez passer» (дозвольте робити і пропустіть крокуючого), виявило серйозні вади та слабкі сторони класичного лібералізму. А. Маршалл, обмірковуючи процеси у соціально-економічній і соціально-політичній системах того часу кмітливо зауважив: «... на долю нашого покоління дісталось сприйняття всіх бід, які виникли через раптовість цього збільшення економічної свободи. Тепер ми першими починаємо розуміти межі, до яких капіталістичний наймач, не підготовлений до своїх нових обов'язків, мав спокусу підпорядкувати добробут своїх працівників власному прагненню до вигоди; ми перші починаємо переконуватися у важливості доказу того, що можливо, як у своїй особистістній, так і в колективній якості мають права та обов'язки; вперше економічна проблема нового часу постає перед нами у своєму справжньому вигляді» [15, с. 701].

Вихід капіталізму у формі вільного підприємництва за межі державного упорядкування процесів економічного і соціального розвитку зруйнували теоретичні моделі, які домінували у суспільстві того часу, і доводили його необмежену ефективність. Критично оцінюючи обмеженість капіталі-

стичної форми суспільно-економічного устрою Дж.М. Кейнс зазначив, що хоча «... капіталізм... представляв єдину і самодостатню систему... Він являв собою не просто досить успішний бізнес, але визначав наші надії на прискорене і постійне поліпшення економічного добробуту. Нині за ним спостерігаються досить скромні успіхи... Сьогодні ми сумніваємося в здатності бізнесменів привести нас до чогось кращого, ніж наш нинішній стан» [8, с. 923–924].

Рефлексією світової наукової думки на ці виклики стала поява і, у подальшому, розвиток феномену інституціоналізму, активне формування якого розпочалося на рубежі століть. Саме на цьому підґрунті сформувався новий напрям, нова методологія, практично парадигма інституціоналізму, що виступила реальною альтернативою лібералізму, пройшовши в розумінні економічних процесів значно далі, спираючись на нові інституціональні принципи. Наростаючі диспропорції, між зростанням ефектів приватної економіки вільного підприємництва і стрімким відставанням соціальної сфери життєдіяльності суспільства, об'єктивно привели до визначення принципу обмеження у сфері господарювання у якості одного з головних принципів інституційної теорії, як базового чинника конструювання справедливого суспільства. Ця думка є наріжною у концепції А. Маршалла, який стверджував, що саме зростання успіхів у економічній сфері, яке зробило суспільства провідних країн достатньо багатими, вимагає від них «... ввести нове обмеження на вільне підприємництво», при цьому «...допускаються деякі часові втрати заради більш високих кінцевих цілей», які «...вводяться не в якості засобу класового панування, а з метою захисту слабких, у питаннях, в яких вони не в змозі використовувати сили конкуренції для власного захисту» [15, с. 702].

Вже багато років інституційні зміни в економіці є важливим предметом дослідження економістів різних теоретичних напрямків. Накопичені знання та використання евристичного потенціалу традиційного інституціоналізму збагачує наші уявлення про причини, напрями, форми і динаміку сучасних інституційних змін, що в решті решт розвиває інституціоналізм як наукову школу сучасного розуміння про суспіль-

но–організаційний устрій економічних систем в межах відведеного нам часу.

Теоретичні і методологічні здобутки, досягнуті в межах інституціоналізму, особливо нової інституційної економічної теорії, визначили новий напрям у еволюції сучасної неокласичної економічної теорії. Традиційний інституціоналізм, поряд з посткейнсіанством і австрійською школою, які є неортодоксальними школами, генерує теорії, що дають релевантне пояснення сучасним інституціональним трансформаціям і процесам глобалізації в постіндустріальному суспільстві.

Потужний імпульс щодо розвитку теорії інституційної економіки, наука отримала завдяки процесам, що відбулися при переході тоталітарно керованих державою соціально–економічних систем, до побудови такої організації на засадах ринкової економіки. Суперечливість процесу формування інститутів ринкової економіки найбільш болюче впливає на результати халяйнування у пострадянських країнах.

На моє переконання, це пояснюється абсолютним ігноруванням владними структурами теоретичних і методологічних розробок накопичених наукою у цьому сенсі. І хоча загальновідомо, що немає нічого практичніше ніж хороша теорія, трансформаційні процеси у пострадянських країнах розпочалися з «чистого аркуша», без осмислення ймовірних шляхів до проголошеної цілі, без спроби сформулювати власні концепції цих перетворень, без розгляду тих науково обґрунтованих застережень, що очікують країни які намагатимуться прискорити цей процес у фарватері принципів ринкового фундаменталізму. Україна не стала виключенням у цьому процесі і розпочала наприкінці ХХ століття перший у своїй незалежній історії і другий за порядком (за відомих історичних процесів минулого століття) економічний експеримент.

На мій погляд, ця ситуація найбільш точно охарактеризована Дж. Стигліцем, який писав що: «... Минуле століття ознаменувалося двома великими економічними експериментами. Результат першого, соціалістичного експерименту, який розпочався в найбільш крайній формі в Росії в 1917 р., сьогодні ясний. Другим експериментом є повернення соціалістичних країн до принципів ринкової економіки. Безумовно, це – одне з найбільш великомасштабних і раптових змін правил гри в історії. З такою ж поспішністю, з якою дані країни проголосили відмову від комунізму, західні радники виступили зі своїми «безпомилковими» рецептами швидкого переходу до ринкової економіки» [27].

Сьогодні вкрай необхідно осмислити ті радикальні інституційні трансформації, які відбулися в господарських порядках постсоціалістичних країн, визначити адекватність темпу інституційних змін в більшості національних економік їх реальним можливостям формування економіки ринкового типу, з'ясувати причини інституційних пасток, у які потраплять країни–реціпієнти при трансплантації інститутів з високорозвинутих країн, сформулювати, принаймні, наукові гіпотези, щодо необхідності створення спеціальних (не виключаємо, що їх можливо визначити в якості тимчасово–комплемен-

тарних) інституційних формувань у транзитивних економіках, релевантних задачам розбудови національної соціально–економічної системи, вищим цивілізаційним зразкам її організації, при обов'язковому урахуванні можливостей у розрізі часового фактору.

Цілком можна погодитися з висновками і позицією проф.

А.А. Гриценко відносно того, що розвиток інституційного напрямку «... буквально вистражданий. Україною, де на початку процесу ринкової трансформації панували неокласичні підходи, які стали одним з факторів тривалої трансформаційної кризи та економічного спаду, наслідки якого не подолані повністю до цих пір. Рекомендації МВФ, яким слідувала Україна, що базувалися на Вашингтонському консенсусі, були неадекватні інституціональним умови Україні, і слідування їм призвело зовсім не до тих економічних наслідків, на які розраховували. І це не випадковість» [5].

Центральною ланкою інституційної теорії є поняття «інститут», під якими, у загальному сенсі, розуміється система відносин між економічними агентами або, за термінологією засновників даної теорії (Т. Веблен, В. Ойкен, Дж. Гэлбрейт, К. Поланьї, Г. Мюрдаль, Р. Коуз, Д. Норт) формальні і неформальні «правила гри». При цьому у кожному конкретному суспільстві одночасно співіснує безліч інститутів. Вони взаємодіють, доповнюючи і обумовлюючи один одного, а за умов порушення взаємоузгодженості і функціонального призначення, вступають у взаємні протиріччя, які у сукупності приводять соціально–економічну систему до турбулентності.

Основними формами інтеграції в людському господарстві, за К. Поланьї, є – редистрибуція (redistribution), обмін (exchange) і реципрокація (reciprocity). Остання не розглядається ним як утворююча економічний тип суспільства форма, оскільки її сутністю є рух товарів і послуг (а також людей) між взаємодіючими сторонами на симетричній основі, до якого відносяться дарообмін, взаємодопомога родичів, сіл і навіть держав, наприклад, у формі ленд–лізу. В якості основи класифікації всієї безлічі національних господарств К. Поланьї виділяє форми редистрибуції і обміну, оскільки вони є базують домінантами в організації всього суспільного устрою і формують формальні засади організації інтеграційних процесів що забезпечує економічний процес.

Класичне трактуванням обміну, як двустороннього руху товарів між суб'єктами, орієнтованими на прибуток, що утворюється в результаті для кожного від підсумків мінової угоди, визначено засновниками інституціоналізму в якості домінуючого чинника, щодо віднесення організації економіки до ринкового типу. Проте інституціоналізм принципово змінив погляд на історичний процес і природу суспільної еволюції, який розглядався апологетами ринкової парадигми, як неминучий рух суспільств з низькою організацією ринкових інститутів до вищих форм. Не погоджуючись з такою точкою зору, К. Поланьї критично і у жорсткій формі стверджував, що створена А. Смітом теорія економіки, в основі якої лежать інститути ринку і властиві йому механізми попи-

ту – пропозиції – ціни, була не більш ніж здоровим глуздом по відношенню до реальності, що оточувала самого автора, а ринково–владштований інституційний комплекс, що базується на обміні, не є загальним для економік світу.

За результатами антрополого–історичних досліджень прихильників інституціональних поглядів на формування конструкції економічних систем, було доведено існування багатьох суспільств, які характеризуються типом економічної системи, заснованої на редистрибуції. Відстоюючи принцип включеності (embeddedness) економіки в соціальне життя, К. Поланьї полемізував з тими економістами, які бачили капіталізм і ринок навіть у первісних суспільствах. На його думку, навпаки, «ідея саморегульованого ринку ґрунтується на справжнісінькій утопії. Подібний інститут не міг би проіснувати скільки–небудь довго, не зруйнувавши при цьому людську і природну субстанцію суспільства».

Автор Великої трансформації зазначав, що навіть у Великобританії, яка вважається зразком ліберальної економіки, перевага принципів саморегульованого ринку сталася в результаті зовсім не стихійного саморозвитку, а як підсумок цілеспрямованого «соціального конструювання». Пропагована послідовниками Адама Сміта і Єремїї Бентама ідея саморегульованого ринку як найкращого порядку стала в кінці 18 століття буквально державною ідеологією. Однак лише у 1830–х роках вдалося домогтися створення у Великобританії вільного ринку праці, і то вже в 1860–і почалося поступове відродження державного регулювання. Таким чином, свідомо сконструйована чисто ліберальна економіка проіснувала не більше одного покоління, а потім економічному лібералізму довелося «потіснитися» на користь стихійно наступаючого етатизму.

Відкидаючи ліберальну утопію, К. Поланьї критикував і багато соціал–демократичних поглядів. Прагнення ставити на передній план захист «сірих і убогих», підкреслював він, може привести до дуже тяжких наслідків, про що свідчить, наприклад, яскраво описана у Великій трансформації історія Спінхемленда. У 1795 в Спінхемленде було прийнято постанову, згідно з яким кожен сільський житель Англії повинен отримувати прожитковий мінімум. Створення цієї філантропічної системи призвело до того, що наймані працівники втратили стимул працювати – якщо їх зарплата падала, то росла субсидія, зберігаючи дохід на тому ж рівні. Лише скасування цих деморалізуючих виплат зупинила деградацію англійського села.

К. Поланьї, першим ввів у науковий обіг поняття економічних систем, відмінних від ринкових, назвав їх редистрибутивними економіками. Принциповою характеристикою, що визначає відмінність редистрибутивних економік від ринкових, є домінація руху благ і послуг до центру і з нього, незалежно від того, чи здійснюється пересування об'єктів фізично або змінюється тільки порядок права їх присвоєння без яких–небудь змін в дійсному розміщенні ресурсу або продукту. Таким чином, редистрибуція являє собою процес акумуляції, збирання, суміщений з новим, вторинним розподілом і роздачею, зав-

дяки чому у таких суспільствах досягається возз'єднання роз'єднаної (за марксовою формулюванням) праці.

Важливим методологічним здобутком інституційної теорії, особливо для розуміння процесів, які відбуваються у перехідних економіках і формування адекватних політик трансформаційних переходів, є пояснення процесу еволюції цивілізації у форматі двох рівнозначних, паралельно функціонуючих в просторово–часовому періоді ринкових (обмінних) і редистрибутивних інституційних комплексів (В.Ойкен, К.Поланьї, С.Кірдіна). При цьому, в тому чи іншому суспільстві домінує одна з форм економічних відносин, у той час, як альтернативна займає додаткове положення (комплементарне – за визначенням С. Кірдіної), які утворюють специфічну комбінацію різнорівневих інститутів суспільства.

Сукупність різнорівневих інститутів в цілому створює інституційне середовище, яке у сучасному науковому розумінні ми розглядаємо як інституційну матрицю формальних правил і неформальних обмежень. Така матриця характеризується значною інерційністю соціальних інститутів, хоча і не є абсолютно статичною. Рушійні процеси, які відбуваються в інституційній матриці, змінюють її стан завдяки змінам правил гри і параметрів. Виникає питання: які причини спонукають суспільство з певною періодичністю впроваджувати такі зміни?

За думкою Д. Норта, причина таких змін «криється в тому, що економія від обмеження видів діяльності, взаємодоповнюваність і мережеві зовнішні ефекти, обумовлені заданою інституційною матрицею формальних правил, неформальних обмежень і характеристик примусу, будуть «підлаштовувати» вигоди і витрати в бік альтернатив вибору, сумісних з існуючою інституціональною структурою» [19]. Під «інституційною матрицею суспільства» ми розуміємо первинну модель, пов'язаних між собою економічних, політичних та ідеологічних базових інститутів, на основі яких постійно відтворюються та історично розвиваються форми конкретних соціальних відносин. Іншими словами, інституційні матриці являють собою основні (домінуючі) історично стійкі форми зв'язку базових економічних, політичних та ідеологічних інститутів, а процес соціальної модернізації являє собою свідоме вбудовування в інституційну структуру суспільства альтернативних інститутів.

Домінуюча матриця має всеосяжний характер, а додаткова (комплементарна) заповнює деякі ніші в інституціональному просторі. Оскільки в сучасному суспільстві інституційні умови досить динамічно змінюються, виникає необхідність у постійному інституціональному аналізі, покликаному дати ключ до розуміння модифікації змісту економічних процесів. При цьому постає цілком слушне питання: які ознаки є констатуючими щодо визначення того чи іншого типу інституціональної структури будь–якого суспільства? На наш погляд, значні здобутки у поясненні цього питання, напрацьовані російською економіко–соціологічною школою

Російські науковці, базуючись на засадах інституціоналізму щодо паралельного існування двох типів інституціональ-

ЕКОНОМІЧНІ ІНСТИТУТИ	ФУНКЦІЇ ІНСТИТУТІВ	ІНСТИТУТИ редистрибутивної економіки	ІНСТИТУТИ ринкової економіки
	Організація відносин власності	Спільна власність	Приватна власність
	Залучення до праці	Службова праця	Найма на праця
	Взаємодія господарюючих суб'єктів	Координація	Конкуренція
	Способи відтворення благ	Редистрибуція (акумуляція – узгодження - перерозподіл)	Обмін (купівля-продаж)
	Сигнали зворотного зв'язку	Пропорційність	Прибуток
ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ	ФУНКЦІЇ ІНСТИТУТІВ	ІНСТИТУТИ унітарного політичного устрою	ІНСТИТУТИ федеративного політичного устрою
	Територіальна організація	Адміністративний поділ	Федерація
	Устрій системи управління	Ієрархічна вертикаль на чолі з центром	Самоврядування і субсидіарність
	Формування і реалізація рішень	Загальні збори і однастайність	Багатопартійність і демократична більшість
	Порядок заміщення управлінських позицій	Призначення	Вибори
	Механізми зворотного зв'язку	Звернення по інстанціях	Судові позови
ІДЕОЛОГІЧНІ ІНСТИТУТИ	ФУНКЦІЇ ІНСТИТУТІВ	ІНСТИТУТИ комунітарної ідеології	ІНСТИТУТИ субсидіарної ідеології
	Детермінанта соціальної дії	Колективізм	Індивідуалізм
	Принципи устрою суспільного життя	Порядок	Свобода
	Нормативні уявлення про соціальну структуру	Егалітаризм	Стратифікація

Рисунок 1. Інституційна організація суспільних відносин редистрибутивної і ринкової економік, [26]

них матриць у суспільстві, розділили їх на X та Y матриці (рис. 1). X–матриця уособлює редистрибутивний устрій економіки, унітарний політичний устрій і комунітарну ідеологію, такий тип матриці притаманний Україні, Росії, Китаю. Y–матриця уособлює ринковий тип економіки, федеральний політичний устрій і субсидіарну ідеологію, Y–матриці характерні для більшості країн Європи та США.

Комунальне середовище сприяє становленню інституційної X–матриці: коли виникає необхідність централізації та об'єднання зусиль людей в єдиних виробничих процесах, формуються відповідні політичні структури, а також комунітарні цінності, в яких суспільна свідомість історично закріплює сенс такого суспільного устрою. Некомунальне середовище породжує інститути Y–матриці – відокремлених товаровиробників, що взаємодіють за допомогою

ринку, федеративні політичні структури й адекватні такому устрою індивідуальні субсидіарні цінності.

Згідно теорії інституціональних матриць, в суспільстві взаємодіють інститути X і Y матриць, а тип суспільства визначається тим, інститути якої матриці в ньому домінують. Домінуюча матриця відображає принцип соціальної інтегра-

ції, хоча очевидно, що інститути обох матриць можуть співіснувати, наприклад, субсидіарні особистісні цінності уживаються з комунітарні цінностями. На основі положень зазначеної теорії для концепції X і Y матриць розвитку суспільства, принципово важливими (опорними) інституційними моментами виступають наступні.

По–перше, в історії кожної країни має місце стійке домінування лише однієї матриці, яка визначає рамки і межі дії інститутів з іншої матриці.

По–друге, найважливішим фактором є суспільна інфраструктура та галузі виробництва, пріоритетні для забезпечення життєдіяльності всього населення. По–третє, одним з головних висновків теорії інституціональних матриць є те, що науково–технічний прогрес і людська діяльність в цілому не в силах змінити аналізовану властивість матеріально–технологічного середовища, перетворивши її з комунальної в некомунальну або навпаки.

Одним з головних положень концепції X і Y матриць розвитку суспільства є твердження про те, що у процесі розвитку держав спочатку властиве їм, матеріально–технологічне середовище все більше проявляє себе і набуває все

більш масштабного характеру. Це положення також пов'язується з визнанням самобутності та специфіки розвитку будь-якого народу, держави, з необхідністю врахування його культурно-історичних особливостей, особливо при розгляді питання стратегічного розвитку суспільства (держави) і відповідних суспільно-економічних перетворень.

Опорною соціально-філософською позицією концепції X і Y матриць розвитку суспільства є твердження про реальності різних шляхів модернізаційного розвитку, в т.ч. принципово відмінних від західноєвропейського варіанту розвитку. І хоча ідея, щодо унікальності соціокультурної ситуації у кожній окремій країні, зародилася у Європі наприкінці XIX сторіччя і здобула теоретичне підґрунтя (М. Вебер), через сто років, в умовах порядків, закладених глобалізованою світовою системою, модернізація транзитивних економік *de facto* відбувається за правилами вестернізації, на зразок ліберального фундаменталізму.

Модель переходу України до ринкової економіки, у вищезазначеному форматі, була, і це добре відомо, нав'язана вітчизняною політичною «елітою», як «єдине вірне вчення» (друге протягом одного сторіччя), при абсолютному ігноруванні досвіду і теоретичних знань накопичених на Заході відносно іншої моделі розвитку ринкової економіки, з активним використанням інструментів державного авторитаризму. Обскурантизм вітчизняних політиків не тільки піддав анафемі будь-які авторитарні важелі держави щодо упорядкування «вільного ринку» (це можна пояснити відсутністю знань (?), але й цілеспрямовано обмежував доступ пересічних громадян України до загальновідомих фактів про те, що країни-лідери сучасного світу ніколи не відмовлялися від методів редистрибуції в процесі управління, домінуючою в системі організації суспільних відносин, ринковою економікою.

Ідеї і досвід відомих політиків і науковців Заходу, таких як Г. Кіссінджер, Дж. Сорос, Зб. Бжезинський, В. Леонтьєв і деяких інших нобеліантів, щодо необхідності використання творчого авторитаризму при формуванні ринкових засад у перехідних економіках, оскільки нерозвинутий ринок сам по собі (ще й за слабкої держави) ефективно не спрацює і приховує загрозу хаосу, криміналізації та структурної деградації, були піддані акту аутодафе. Для мене, парадоксальним є той факт, що названі фахівці є людьми відомими для достатньо широкого кола людей, а імена «засланих експертів» дуже важко пригадати навіть у професійному середовищі.

При цьому, за згодою тих самих вітчизняних політиків, «експерти з ринкових перетворень у транзитивних економіках», нав'язували нам вигідний для них, а не для нас, напрям формування ринкових відносин, який за цим форматом ніколи не мав місця у їхніх країнах. По суті, у нас впровадили таку модель розвитку, яка голосно маніфестувалася у роботах О.Тоффлера[29, 30, 31], С. Хантінгтона[37] і Ф. Фукуяма[33] як нове вчення про світ, який перемиг: за висловлю-

ванням останнього, ця модель остаточно («на всі століття...») забезпечила планетарну перемогу ліберальної моделі над доктринами соціалізму і державності, які себе знеславили.

Ми і не помітили, або покірно скорилися з фактом екстраполяції на нашу економічно і ментально іншу територію, такого типу організації життя суспільства що не мав базових умов його впровадження, і сприйняли це ще у формі доктрини, без будь-яких сумнівів.

Трохи більше за чверть століття будь-яка економічна концепція, яка проникала до нас через «залізну завісу», відразу ж оголошувалася буржуазною і підлягала критичному розстрілу на місці – на кордоні. Як реакція на такий образ дій, сучасний імпорт ідей звільнений навіть від перевірки на вошивість. Це не розсудливо. Картезіанський принцип «піддавай все сумніву» (*de omnibus dubitandum*) вимагає не тільки критичного осмислення чужих ідей, але й суперечку-діалог з самим собою, тобто вимагає самокритичності. «Переконання повинно бути вивіреном тисячократним спростуванням власних сумнівів – тільки після цього воно стає науковим переконанням»[26]. Барахолка західних ідей геополітики, нав'язана українському споживачу, просто вимушує його сахатися від філософії рідних осик куди попало.

Рух суспільства в постійних шараханнях від однієї крайності до іншої – свідоцтво відсутності стержневих та міцних його основ у господарстві, соціальних інститутах, політиці, праві, духовному житті людей, та нарешті у самій їх ментальності.

Чи полягають причини цього явища в етнічному характері народів і націй, в їх менталітеті, або криються вони в суперечливому поєднанні географічних умов, історичних обставин і економічного розвитку суспільного життя – питання вкрай складне, мало вивчене і тому невирішене. Однак фактом є те, що це питання турбує кращі інтелектуальні уми людства більше століття. Для нас, і це безперечно, вкрай важливо розібратися з цим питанням у площині східнослов'янської ментальності. Це питання не є предметом мого аналізу, проте думки щодо цього питання представників східнослов'янської інтелігенції, які пояснюють постійний турбулентний характер ментальності, мають важливе значення. З вражаючою точністю, хоча й не без перебільшення, особливості східнослов'янського менталітету визначив П.Я. Чадаєв у відомих «Філософических письмах».

У нас, писав мислитель, «немає нічого, що прив'язувало б, що спонукало б у вас симпатію або любов, нічого міцного, нічого постійного, все протікає, все йде, не залишаючи сліду ні поза, ні всередині нас <...> Ми живемо одним справжнім у найтісніших його межах, без минулого і майбутнього, серед мертвого застою <...> Це природний результат культури, цілком заснованої на запозиченні і наслідуванні. У нас абсолютно немає внутрішнього розвитку, природного прогресу, кожна нова ідея безслідно витісняє старі, тому що вона не випливає з них, а з'явилася до нас бозна звідки. Історичний досвід для нас не існує, покоління і століття минули без ко-

рості для нас. У нашій країні немає історичної пам'яті, тому що ми починаємо кожен день з чистого аркуша, а тому приречені на те, щоб повторювати одні й ті ж помилки».

Видатний сатирик східнослов'янської ментальності М.Є.Салтиков–Щедрін розмірковуючи про необґрунтовані претензії на талановитість, як особливу рису національного характеру східних слов'ян помітив: «згадана вище талановитість знаходиться в тісній залежності від «наказу». Якщо ми не винайшли пороку, то це означає, що нам не було це наказано; якщо ми не випередили Європу на поприщі суспільного і політичного устрою, то це означає, що і по цьому предмету ніяких розпоряджень не було. Ми не винні. Накажуть – і Росія завтра ж покритється школами та університетами; накажуть – і освіта, замість шкіл, зосередиться у поліцейських управліннях <...> накажуть – і ми здивуємо світ зухвалими вчинками» [23]. Наведені характеристики східнослов'янської ментальності, висловлені просвітителями позаминулого століття вкрай актуальні і цілком можуть бути застосованими до нашої сучасності, не включаючи з неї Україну.

Література

1. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. М.: Дело, 1994.
2. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма. [электронный ресурс: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000297/index.shtml>]
3. Веблен Т. Теория праздного класса. / Т. Веблен. – М.: «Прогресс», 1984. [электронный ресурс: <http://revsoc.org/archives/1957>]
4. Гриценко А.А. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований / Под ред. д-ра экон. наук А.А.Гриценко. – К.: Форт, 2008. – 928 с
5. Гриценко А.А. Институциональный империализм и его роль в развитии экономической теории. Наукові праці ДонНТУ, Серія: економічна. Випуск 34–1.
6. Гэлбрейт Джон Кеннет. Новое индустриальное общество. Избранное / Дж.К. Гэлбрейт. – М.: Эксмо, 2008. – 960 с. – (Антология экономической мысли).
7. Дюркгейм Э. Социология. Её предмет, метод, предназначение / Э. Дюркгейм. – М.: Канон, 1995. – 352 с.
8. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. Избранное / Дж. М. Кейнс. – М.: Эксмо, 2007. – 960 с. – (Антология экономической мысли).
9. Колодко Гжегож В. Мир в движении / Г.В. Колодко. – М.: Магистр, 2009. – 575 с.
10. Кирдина С. Г. X– и Y–экономики: институциональный анализ. М: Наука, 2004 – 256 с.
11. Кирдина С. Г. Институциональные матрицы и развитие России. / – Новосибирск: ИЭИОПП СО РАН, 2001. – 307 с.
12. Кирдина С.Г. О своевременности современной экономической теории. // Вопросы экономики, 2010, № 6. С. 136–148.
13. Кирдина С.Г., Кирилук И.Л., Толмачева И.В. Рубинштейн А.А. Российская модель институциональных изменений: опыт эмпирико–статистического исследования. // Вопросы экономики, 2010, № 11. С. 97–114.
14. Коуз Р. Фирма, рынок и право / пер. с англ. Б. Пинскера. – М.: Дело ЛТД, 1993. – 192 с.
15. Маршалл А. Основы экономической науки. / А. Маршалл. – М.: Эксмо, 2007. – 832 с. – (Антология экономической мысли).
16. Маркс К. Капитал: критика политической экономии. Т.I / Карл Маркс. – М.: Эксмо, 2011. – 1200 с. – (Антология экономической мысли).
17. Маркс К. Капитал: критика политической экономии. Т.III / Карл Маркс. – М.: Эксмо, 2011. – 1200 с. – (Антология экономической мысли).
18. Норт Д. Институты и экономический рост: историческое введение [электронный ресурс: http://ecsocman.hse.ru/data/161/670/1216/2_1_4north.pdf]
19. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт. – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.
20. Остром Э. Управляя общим: Эволюция институтов коллективной деятельности / Э. Остром – М.: ИРИСЭН, Мысль, 2010. – 447 с.
21. Поланьи К. Экономика как институционально оформленный процесс // Экономическая социология. 2001. Т. 3. № 2 [электронный ресурс: http://www.ecsoc.msses.ru/pdf/ecsoc_t3_n2.pdf]
22. Поланьи К. Саморегулирующийся рынок и фиктивные товары: труд, земля и деньги (гл. 3 из книги «Великая трансформация»): [электронный ресурс: <http://ecsocman.edu.ru/db/msg/90677>.]
23. Салтыков–Щедрин М.Е. Господа ташкентцы. Картины нравов. [Электронный ресурс: http://az.lib.ru/s/saltykow_m_e/text_0025.shtml]
24. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М.: Эксмо, 2007. – 960 с.
25. Сорос Дж. Открытое общество. Реформируя глобальный капитализм. Пер. с англ. – М.: Некоммерческий фонд «Поддержки культуры, образования и новых информационных технологий», 2001. – 458 с.
26. Суименко Е.И. Капитализм в нашем доме. Взгляд сквозь призму теории и социальной эмпирии. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2007, с.6.
27. Стиглиц Дж. Куда ведут реформы? (К десятилетию начала переходных процессов). М.– Вопросы экономики, 1999, № 7.
28. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й.А. Шумпетер. – М.: Эксмо, 2007. – 832 с. – (Антология экономической мысли).
29. Тоффлер Э. Шок будущего: пер. с англ. / Э. Тоффлер. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2004. – 557, [3]с. – (Philosophy).
30. Тоффлер, Э. Третья волна / Э. Тоффлер. – М.: АСТ, 2010. – 784 с.
31. Тоффлер Э., Тоффлер Х.. Революционное богатство / Э. Тоффлер, Х. Тоффлер – М.: АСТ, 2007. – 576 с
32. Фридман М. Методология позитивной экономической науки / М. Фридман. – [электронный ресурс: http://ecsocman.hse.ru/data/301/776/1217/4_1_2fried.pdf]
33. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Ф.Фукуяма

ма.– М.: АСТ, 2004. – 592 с.

34. Хайек Ф. Индивидуализм и экономический порядок. / Ф. Хайек. – М.: Изограф, 2000. – 256 с.

35. Хайек Ф. Право, законодательство и свобода: Современное

понимание либеральных принципов справедливости и политики. / Ф. Хайек.– М.: ИРИСЭН, 2006. – 644 с.

36. Хайек Ф. Судьбы либерализма в XX веке. / Ф. Хайек – М.: ИРИСЭН, Мысль; Челябинск: Социум, 2009. – 337 с.

В.Ф. БЕСЕДІН,
д.е.н., професор, головний науковий співробітник НДЕІ

Планування в ринковій економіці

Розглянуті проблеми планування і управління в умовах ринкової економіки та показана сутність системи прогнозування і розробки програм економічного і соціального розвитку України, що сприяє створенню передумов економічного зростання.

Ключові слова: Економічна політика, планування, ринкові умови, державні програми

Рассмотрены проблемы планирования и управления в условиях рыночной экономики и показана сущность системы прогнозирования и разработки программ экономического и социального развития Украины, которая способствует созданию условий экономического развития.

Ключевые слова: Экономическая политика, планирование, рыночные условия, государственные программы.

The problems of planning and management are considered in the conditions of market economy and essence of the system of prognostication and program of economic and social development of Ukraine which is instrumental in conditioning economic development development is rotined.

Keywords: Economic policy, planning, market conditions, state programs.

Побудова в Україні ринкової економіки пред'явила нові вимоги до методів і засобів впливу держави на розвиток економіки. Система планування, що діяла раніше, вже не відповідала умовам ринкових перетворень і потребувала значних змін. Але поспішність заходів у цьому напрямі не завжди приносила успіх і навіть сприяла великим втратам.

В надії на ринкове саморегулювання (від якого, до речі, усі країни відійшли в бік державного регулювання) в Україні почали поступово відмовлятися від важелів планового впливу на економіку. У той же час спроби перейти до індикативного планування у 1992 – 1993 роках не увінчалися успіхом, адже для цього ще не було набуто досвіду і не створено відповідних умов. У наступні роки увага до плану знижувалась, а після введення наприкінці 1994 року порядку, коли план розробляється після і на основі затвердженого бюджету, держава практично втратила важелі для управління економікою.

Постановка проблеми. Як відомо, недоліками ринкових засад є неспроможність ринку забезпечувати соціально спра-

ведливий розподіл доходів, створювати рівні умови діяльності господарюючих суб'єктів, сприяти розвитку ефективної конкуренції, обмежувати владу монополій, регулювати ринок праці, уживати заходи стосовно скорочення безробіття тощо. Разом з тим, вирішенню цих питань у значній мірі сприяє державне регулювання за допомогою планових інструментів.

План (чи програма, бо це майже ідентичне поняття) – це вічна категорія, яка дозволяє людині, колективу, державі цілеспрямовано діяти в умовах, що постійно змінюються. Суспільству в усі часи була притаманна проблема ефективного використання обмежених виробничих ресурсів або проблема такого управління ними, яке дало б змогу досягти намічених цілей. Тим більше, дії держави, її владних структур повинні бути цілеспрямованими і прозорими.

Тому **метою** даної **статті** є обґрунтування необхідності використання системи планування і прогнозування в ринкових умовах, а її завданням – висвітлення сутності системи прогнозування і розробки програм економічного і соціального розвитку України та показ доцільності її застосування у якості інструмента реалізації економічної політики держави.

Виклад основного матеріалу. Економічна політика держави в своїй основі об'єктивно має план дій, послідовність тих чи інших заходів. А звідси – повинен існувати і інструмент реалізації такої політики, бо в протилежному випадку закони, законодавчі акти та інструктивні матеріали, що приймаються для її реалізації, будуть бездіяльними. Таким інструментом може і повинен стати план чи програма економічного і соціального розвитку. Світовий досвід показує, що жодна держава не виходила без значних втрат з кризи, не маючи сильної влади і не застосовуючи елементів жорсткого планування (регулювання).

Але це вже не той план що був раніше. В умовах, коли в економіці швидко збільшується кількість недержавних підприємств і коли державним підприємствам надані істотні свободи у своїй діяльності, план не може бути директивним. З іншого боку, план не може бути й чисто індикативним (рекомендаційним), адже у багатьох підприємств майно є державною власністю, не сформована ще необхідна інфраструктура, йде процес реформування економіки.

Зменшення в плані частки директивних важелів впливу на суб'єкти економіки зараз супроводжується збільшенням економічних, за допомогою яких створюються такі умови